

DOI: <https://doi.org/10.54937/2024.9788056111024.11-24>

KIERKEGAARD A WITTGENSTEIN V HARMONII S PARADOXY SOUČASNÉ *EPISTEMOLOGIE*: VÍRA A ROZUM V KVANTOVÉ REALITĚ

✉ Jiří KUČERA

KIERKEGAARD AND WITTGENSTEIN IN HARMONY WITH PARADOXES OF CONTEMPORARY *EPISTEMOLOGY*: FAITH AND REASON IN QUANTUM REALITY

¹ Catholic University in Ružomberok, Slovakia / Valašská Polanka 82, 75611, Česká republika✉ Email: Faust2013@seznam.cz ORCID iD: 0000-0002-7856-352X *Competing interests: The author declare no competing interests.* *Publisher's Note: Catholic University in Ružomberok stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations. Copyright: © 2024 by the authors.**This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)**This license allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format, so long as attribution is given to the creator. The license allows for commercial use.* *Review text in the conference proceeding: Contributions published in proceedings were reviewed by members of scientific committee of the conference. For text editing and linguistic contribution corresponding authors.*

ABSTRAKT

Cílem článku je, s odkazem na stále aktuální a diskutovaný problém vztahu mezi rozumem a náboženskou vírou, poukázat na překvapivou harmonii filozoficky intuitivních postojů Kierkegaarda a Wittgensteina, zdůrazňujících a-racionalitu víry v nekonečného Boha a v jeho 'absurdní' inkarnaci do 'konečného', s experimentálně prokázanými 'iracionálními' závěry moderní kvantové filozofie. Kierkegaardův důraz na subjektivitu víry v 'absolutní paradox' je v silné kongruenci s Wittgensteinovým 'nutným tichem' před nevyslovitelným, mystickým a transcendentním 'Bodem mimo svět', Bohem. Neschopnost 'uchopit' realitu filozoficky a objektivně koresponduje s nemožností vyjádřit víru formálně-logickým uvažováním. Společným jmenovatelem obou filozofických pozic je důležité přijetí limitu lidského rozumu s upřednostňováním ortopraxe před absolutizující ortodoxií v otázkách náboženské víry, a před objektivizujícím racionálním 'dokazováním' božské existence.

Klíčová slova: *paradox, mystično, transcendentní, kvantum*

ABSTRACT

The aim of the article is, with reference to the still current and discussed problem of the relationship between reason and religious faith, to point out the surprising harmony of the philosophically intuitive positions of Kierkegaard and Wittgenstein, emphasizing the a-rationality of belief in an infinite God and in his 'absurd' incarnation into the 'finite', with the experimentally proven 'irrational' conclusions of modern quantum philosophy. Kierkegaard's emphasis on the subjectivity of belief in the 'absolute paradox' is in strong congruence with Wittgenstein's 'necessary silence' before the ineffable, mystical and transcendent 'Point beyond the world', God. The inability to 'grasp' reality philosophically and objectively corresponds to the impossibility of expressing faith through formal-logical reasoning. The common denominator of both philosophical positions is the important acceptance of the limit of human reason with the preference of orthopraxy over absolutizing orthodoxy in matters of religious faith, and over objectifying rational 'proving' of divine existence.

Keywords: *paradox, mystics, transcendent, quantum*

„Paradox víry je tento: že jednotlivec je vyšší než univerzální, že jednotlivec určuje svůj vztah k univerzálnímu prostřednictvím svého vztahu k Bohu, nikoli svůj vztah k Bohu prostřednictvím svého vztahu prostřednictvím univerzálního...“

Sören Kierkegaard: *Bázeň a chvění*

Něco je přece nevyslovitelné.

To, co se ukazuje, je tím, co je mystické, mimo svět...“

Ludwig Wittgenstein: *Tractatus* 6.522

“Jak nádherné, že se potkáváme s šokujícím 'paradoxem' kvanta.

Nyní máme nějakou naději udělat pokrok...“

Niels Bohr: *Člověk, věda a svět, který změnili*

Úvod

Jeden z nedávno zesnulých 'apokalyptických koňů' nové vlny světového ateismu, Christopher Hitchens, rád opakoval ve svých debatách, že víra znamená vzdát se rozumu a myšlení, k němuž člověk po mnoha tisících letech pracně dospěl evolucí, tudíž obětovat jedinou věc, která nás odlišuje od ostatních zvířat. Jedná se o lidskou potřebu věřit a vzdát se našeho zdravého skepticismu a logického přemýšlení, touhu zahodit vědecké poznání a vložit veškerou důvěru v někoho nebo v něco, co diktátorsky podrobuje člověka k věčné a slepé poslušnosti. Proti náboženské víře existují údajně čtyři neredukovatelné námitky: že zcela zkresluje původ člověka a kosmu, že díky tomuto původnímu 'omylu' dokáže spojit maximum servility s maximem *solipsismu*, že je výsledkem i příčinou nebezpečné sexuální represe, a že je nakonec založena na pocitech toužebného přání. Dodával, že jelikož jsme technologicky pokročili a nyní můžeme vesmír pozorovat vědecky, nepotřebujeme k vysvětlení našeho světa žádné ze stovek různých náboženství. Terry Eagleton z Yale mu vždy brilantně odpovídal: „Křesťanství nikdy nebylo zamýšleno jako vysvětlení čehokoli. Je to jako říkat, že díky elektrickému toustovači můžeme na Bibli a Shakespeara zapomenout.“¹ Rozum, spolu s vírou, vysvětlují aspekty toho, co historicky znamenalo a stále znamená uznat skrze naše rostoucí poznání nutnost 'Existence nad stvořením', totiž nadpřirozené 'Ideje' jako *apriorní* počáteční 'Informace' ve vesmíru, obhajuje v debatách Stephen Meyer, paleontolog konvertovaný ke křesťanství. Podle

¹Srov. s: EAGLETON, Terry. *Reason, Faith, and Revolution: Reflections on the God Debate*. Yale University Press, 2010, s. 29. ISBN 978-0300164534.

Eagletona, kritici jako Hitchens nebo slavný biolog Richard Dawkins nejen zaměňují určité verze současného fundamentalismu za křesťanství samotné, ale povrchně relativizují význam, poselství a historické naplnění svatých Písem. Jednou z hlavních mylných představ, kterou Eagleton řeší, je falešná *dichotomie* mezi 'vírou' a 'rozumem'. Oddělení těchto dvou pojmů umožňuje obviňování 'víry' za neduhu společnosti, zatímco pouze 'rozum' lze charakterizovat jako logicky 'rozumný' a 'racionální'. Rozum a víra jsou pro Eagletona spjaty, a už po tisíciletí před papežskou encyklikou *'Fides et Ratio'* byly chápány a brány společně, a tak by vztah mezi rozumem a vírou měl i nadále přetrvávat.

Na druhé straně je nutné podotknout, že přesvědčovat mladého člověka v současné době o víře nebo se účastnit *apologetických* debat na půdě sekulárních univerzit nepřinese bohaté plody s odvoláním se na čistě logické myšlení či *metafyzické* 'důkazy' Boha. Žijeme v době, kdy věda otevírá stále rychleji nové 'dveře' k poznání podstaty rozpínajícího se vesmíru, a zdá se, že filozofie i teologie musejí držet krok k udržení svých pozic jak na poli *ontologie*, tak především *epistemologie*. Mají-li víra a rozum zůstat i nadále 'dvě křídla', na nichž se lidský duch zvedá ke kontemplaci pravdy a dospět tak k plnosti Pravdy, v přirovnání papeže Jana Pavla II, je nutné se otevřít novým náhledům a možnostem nekončícího filozoficko-teologického bádání nekonečného a věčně udivujícího Stvořitele vesmíru. V tomto smyslu, je velmi pravděpodobné, že tak jako se poznatky Galilea a Newtona jemně zařadily do většího rámce relativistické fyziky Einsteina, a později i Einsteinova teorie byla vstřebána do širšího pohledu *indeterministické* kvantové mechaniky, bez toho, aniž by předchozí názory byly změněny či zavrženy, tak se i *scholastická metafyzika* spolu s neměnným a někdy *dogmatizujícím* myšlením musí zařadit do většího úhlu pohledu díky novým objevům v biblistice, antropologii, psychologii a hlavně kosmologii. Církev dnes sama cítí nutnost najít nové cesty k evangelizaci, mnohem obtížnější než kdykoliv předtím, spolu s předtuchou nadcházejících mnohem radikálnějších změn ve společnosti, s nimiž se teologické myšlení bude muset konfrontovat. Celosvětový katolický 'Synod' těchto dní je toho důkazem i znamením.

S touto *premisou* a hlavně výzvou k budoucím pokolením křesťanských intelektuálů, připomíná autor této práce souběžnost v úsilí o 'nový' náhled na vztah mezi rozumem a vírou u dvou zcela nezávislých filozofů, Kierkegaarda a Wittgensteina, které oddělovala nejen rozdílná geografie, ale i časový úsek historie. Zakladatel existencialismu, Søren Kierkegaard, zahájil tradici nutného subjektivismu v případě individuálního vztahu k Bohu, jako obranu proti objektivizujícím snahám Hegelovy filozofie. Kierkegaardovo niterné studium víry jako 'skoku' do '*a-racionálního*', pokorného a *volitivního* přijetí 'Absolutního Paradoxu' Boha v '*inkarnaci*' nabídlo nejen nejdůslednější analýzu poslušnosti a víry starozákonního Abrahama, ale taktéž praktický návod k přechodu od esteticko-etického stádia jedinice k nábožensky odevzdanému životu, založeném ne na formální logice, nýbrž na božské 'racionalitě' Stvořitelova plánu. Jeho křesťanská filozofie zdůrazňuje nekonečnou svrchovanost '*Mysteria*', nepochopitelného a neuchopitelného ve své božské podstatě lidským chápáním.

O sto let později, i když z nenáboženských důvodů, ustanovil Ludwig Wittgenstein, ve vši skromnosti, nemožnost jazykového vyjádření náboženské víry a rituálů, které zařadil do svého 'ne-smyslného' světa, s hlubokým respektem k náboženství jako ke specifické a důležité, byť nepochopitelné 'formy života' ('*Lebensform*'). Stejně jako v případě Kierkegaarda, i on odsunul snahy po 'formálně-logických důkazech' víry zcela na vedlejší kolej. V obou případech vyvstává jasně před očima, to co už tušili Tomáš Akvinský, Duns Scotus, později Kantovská škola, John Newman, a v poslední době Karl Rahner a Richard Swinburne, totiž, že 'intelekt' a s ním spojená *ortodoxie* jsou důležitými aspekty náboženství, avšak bez vůle, svobodného rozhodnutí ke 'skoku víry' a povinné *ortopraxe* v životě jedinice zůstanou v podstatě nedostačující k opravdovému duchovnímu životu.

Kromě překvapivých konvergencí kierkegaardovsko-wittgensteinovského pojetí náboženského života v otázce víry a rozumu se zjevuje neuvěřitelná shoda nábožensko-filozofického myšlení obou filozofů s novodobými poznatky kvantové filozofie poukazující na experimentálně dokázaný fakt, že realita

a vše čo existuje je mnohem komplikovanejší a absurdnejší, než si je človek schopný predstaviť, čo sa s odpovídající kierkegaardovsko-wittgensteinskou pokorou musí prohlásit za nepochopitelné metodami formální logiky. V této perspektivě se Kierkegaard i Wittgenstein stávají opravdovými 'pionýry' nového myšlení a nové filozofie náboženství, absorbující předchozí *metafyzické* úvahy jako 'odrazový můstek' k novým představám o nekonečném Bohu, jehož stvoření se dnes prokazatelně ukazuje mnohem zajímavější a komplikovanější než veškerá dosavadní filozofie mohla definovat. V tomto smyslu, představují oba geniální myslitelé překvapivě nadějnou *avantgardu* filozofického uvažování ve shodě s výsledky soudobého vědeckého výzkumu o vesmírné realitě. Filozofie náboženství, stejně jako 'přirozená' teologie, vedou nezadržitelně k důkazu, že i když Bůh daroval člověku kapacitu 'rozumu', nelze k Bohu 'dojít' skrze pouhý intelekt, jak již mimochodem ukázali v praxi bibličtí stavitelé 'Babylonské věže'.

Wittgenstein: filozofické konvergence s 'iracionalitou' kvantové mechaniky

Wittgensteinova filozofie, stejně jako Kierkegaardova, vrhá světlo na současné debaty o *indeterminismu* a subjektivitě/objektivitě v kvantové teorii. Tim Andersen došel ve své studii v rámci projektu 'Nekonečný vesmír' k závěru, že „klasické interpretace kvantových jevů, které se žádným experimentálně ověřitelným způsobem neodchylovaly od existující sto let staré kvantové teorie, nedokázaly vlastně nic vyřešit, protože byly *tautologické*. Nepřidali do vědy nic nového, než aby nám připomněli to, co už víme.“² Je tudíž evidentně cennější přemýšlet 'absurdně', jak to 'dělá' příroda, než se snažit 'přetahovat' kvantovou teorii zpět do říše klasické intuice.³ Že důsledky, prokázané experimentálně a vyplývající ze závěrů kvantové mechaniky, jsou paradoxní a z hlediska formálně-logického myšlení 'absurdní', definoval již Richard Feynman, spolu se zakladateli kvantové teorie Bohrem a Schrödingerem.⁴ Předností kvantové teorie je, že se pokusila zodpovědět tu nejpodstatnější otázku 'co je realita?' na základě seriózního, solidního a trvalého vědeckého výzkumu. Tradičně bylo hledání základní povahy reality součástí *metafyziky* ve filozofii. Kvantová teorie je svým způsobem zapojena do *metafyzického* zkoumání skutečné povahy materiální reality, a vrhla na tento problém velmi cenné světlo. To ukazuje, že *metafyzika* se nemusí omezovat na abstraktní, spekulativní oblast filozofie. Vědecké poznatky kvantové mechaniky odhalily (ironicky) vážnou omezenost samotné vědy, která není 'absolutní', nemůže si nárokovat absolutní jistotu, a hlavně nemůže poskytnout přesnou předpověď na charakter jsočina, o kterou se snažila aristotelovské *metafyzika*, či klasická newtonovská věda.

Richard Feynman, na rozdíl od mnoha jeho současníků jako John Wheeler, David Bohm a jeho předchůdce Albert Einstein, se nezajímal o záchranu kvantové fyziky a z ní vyplývající nové filozofie před 'absurditou'.⁵ V každodenním životě triumfuje *pragmatismus* často nad *ontologií*.⁶ Pokud zaujmeme Feynmanův postoj, břemeno odpovídání na filozofické otázky 'proč?' zůstává, i přes obrovské úspěchy vědy a technologie. Totéž naznačil i pozdní Wittgenstein skrze svá zobrazení

²Srov. s: ANDERSEN, Wittgenstein, Feynman, and the Limits of Intuition and Objectivity in Quantum Theory. [online]. In: *The Infinite Universe*, 2022/10, s. 2. [cit. 29.12.2023], 2022. Dostupné na: <https://medium.com/the-infinite-universe/wittgenstein-feynman-and-the-limits-of-intuition-and-objectivity-in-quantum-theory>.

³Více v: REICHENBACH, Hans. *Philosophic Foundations of Quantum Mechanics*. New York: Dover Publications, 1944, s. 12-14. ISBN 978-0-486-40459-2.

SAKURAJ, J. John. *Modern Quantum Mechanics*. New York: Addison-Wesley, 2000. ISBN 978-1108473224.

LEWIS, J. Peter. *Quantum Ontology: A Guide to Metaphysics of Quantum Mechanics*. Oxford: University Press, 2016. ISBN 9780190469825. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190469825.001.0001>

⁴Mnoho vědců a filozofických škol se dnes hlásí s odvahou a zájmem k novému pohledu na vědu, poznání, a důsledkem na 'spirituální' pohled na svět.

⁵Jeho cílem bylo spíše zabránit lidem, aby se jí snažili porozumět kvantovou realitu z hlediska jejich každodenní intuice, alespoň dokud nezískají náhled ze studia matematiky kvantové teorie, jazyka vlnových funkcí a operátorů. V tomto postoji byl Feynman velmi realistický a pragmatický.

Více v: FEYNMAN, P. Richard. *The Meaning of it All: Thoughts of a Citizen-Scientist*. Basic Books, 1998. ISBN 978-0201360806.

⁶„Jsme daleko od toho, abychom naznačovali, že realismus je jediným praktickým přístupem v životě, ... utíkáme do 'úkrytu' pod *nominalismus* a jako realisté vycházíme pouze tehdy, když to naše sociální prostředí vyžaduje.“

Srov. s: ANDERSEN, Tim, s. 3.

‘jazykových her’ (*Sprachspiel*) ve ‘Filozofických výzkumech’.⁷ Problém subjektivity/objektivity v poznání reality nastává, když se hluboce podíváme na to, jak ‘fakta’ vůbec vznikají. Wittgenstein myslel vážně, že nemůžeme mluvit o věcech (stavech), které nejsou ve ‘světě’. I kdybychom mohli mluvit o kvantové mechanice z hlediska částic, měření a výpočtů, jakékoliv filozofické atributy, které připisují význam tomu, co můžeme pozorovat jako ‘skutečné’, jsou ‘nesmysl’. Ústředním bodem *wittgensteinského* rámce je nutný předpoklad vytvoření měnicích se systémů pro ‘klasifikaci’ před získáním příslušných faktů. Systém pro ‘fakta’ je lingvistická konstrukce (*wittgensteinovská* ‘jazyková hra’), které se učíme účastí v systému, v aktuálním případě v kvantovém systému náhodností, *indeterminismu* a pravděpodobnostních (*stochastických*) jevů.⁸ Nová filozofie kvantové mechaniky vyžadovala nový jazyk, novou logiku a ‘jazykovou hru’. Byla požadována nová adjektiva a podstatná jména, nová schémata, nová ‘racionalita’ připouštějící logické rozpory s klasickým pojetím světa. Z *wittgensteinovského* hlediska je to jedno, protože názvy, které dáváme fyzikálním polím jako ‘elektromagnetické’, ‘gravitační’ a podobně, jsou jen součástí ‘jazykové hry’ kvantové fyziky, ‘hry’ nabízející množství subjektivních ‘lokálních’ interpretací v nekonečném množství různých náhledů na pravděpodobnostní ‘vlnovou funkci’ existence.⁹

Pokud se nám podaří získat intuici z kvantové teorie, otázkou zůstane, jestli této ‘absurdní’ teorii budeme skutečně ‘rozumět’. To bude záležet na tom, co rozumíme pod pojmem ‘rozumět’. Wittgensteinův pohled byl takový, že ‘rozumět něčemu’ znamená vědět, jak dobře ‘hrát jazykovou hru’, nevyjímajíc všechny alternativní ‘jazykové hry’, jak by si přáli ‘hrát’ mnozí kvantoví filozofové.¹⁰ Závěr z toho je, že jak Wittgensteinův tichý respekt před ‘nevyslovitelnou’ a mystickou dimenzí kvantové existence, spojený s předchozím Kierkegaardovým odkazem na ‘paradox’, se jen málo liší od nadpřirozených vysvětlení náboženství. Veškerá lidská řeč a činnost jsou rituální, mající ‘význam’ svou propojeností. Je nemožné se ptát v dnešní fyzice, co znamená ‘vlnová funkce’, aniž by se specifikovaly jednotlivé (*diskrétní*) činnosti v jejich konkrétních individuálních bodech. Tudiž aktivní (subjektivní) ‘činnost’ jednoho okamžiku praktické víry (*ortopraxis*) nemůže dát přesně popsatelný, matematicky definovatelný a objektivní model ‘náboženské víry’.¹¹

Co nejvíce fascinuje dnešní filozofy v *ontologickém* hledání ‘reality’ korespondující s nejnovejšími objevy současné fyziky, je objevená synchronizace mezi pohledem Wittgensteina a zakladatele kvantové filozofie, Nielsem Bohrem.¹² Bohr i Wittgenstein kladou velký důraz na roli, kterou hraje jazyk v našem přístupu k realitě. Oba zažili stejný pocit, když odborné pohledy na svět nebylo snadné vyjádřit slovy; ve skutečnosti oba zoufali z omezené možnosti vyjádřit cokoli podstatného slovně. Výchozím bodem pro analytické srovnání myšlenek dvou velikánů je pokrok vědy, zejména fyziky, který nás vede od newtonovského determinismu do současné ‘neurčitosti’, *kontraintuitivnosti* a paradoxnosti, což jsou vše rysy plynoucí z kvantové mechaniky.¹³ ‘Nejistota’ vznikající v kvantové

⁷Více v: WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filozofická zkoumání*. Filosofie Praga, 2019. ISBN 978-80-7007-597-5.

⁸Ve dvacátých letech minulého století vynalezli kvantoví teoretici nové systémy pro popis polí pomocí pokročilých matematických konceptů, jako jsou nekonečně rozměrné vektory nazývané ‘vlnové funkce’. Obyčejná fakta byla nahrazena nekonečně dimenzionálními operátory na vlnových spojitéch funkcích.

Více v: ANDERSEN, Tim, s. 4-5.

⁹Názvy ve vytváření nových filozofických systémů nejsou o objektivní realitě, ani o subjektivních smyslových dojmech. Spíše fyzikům říkají, jak mají danou ‘hru’ hrát.

¹⁰Jen málokdo byl ve ‘hře’ s fyzikou lepší než Feynman, je možné, že právě on se nejvíce aproximálně přiblížil k porozumění ‘nepochopitelného’ světa, stvořeného nepochopitelným ‘Nekonečným’.

¹¹Kvantová filozofie nabídla možnost přemýšlet o světě nikoli jako o světě plném ostře definovaných pravd, ale spíše jako o místě obsahujícím nesčetné možnosti, z nichž každá, stejně jako možnosti v rámci samotné vlnové funkce, může být současně pravdivá i nepravdivá. Podobně ani matematika a její jazyk nereprezentují ‘realitu’, ale slouží jako důvěryhodný nástroj, který lidem pomáhá orientovat se ve světě. Neurčitost a nemožnost definitivního poznání nejen obohacuje jazyk matematiky s pojmy ‘fuzzy’ logiky, ale zároveň otvírá více ‘dveří’ k náboženské víře v Boha, ‘Paradoxem’ všech paradoxů. Koncept ‘fuzzy’ logiky používá stupeň příslušnosti (míru pravdivosti) jako matematický model vágnosti, zatímco pravděpodobnost je matematický model neznalosti.

¹²Více v: STENHOLM, Stig. *The Quest for Reality: Bohr and Wittgenstein, Two Complementary Views*. Oxford: University Press, 2011. ISBN 978-0-19-872910-5. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199603589.001.0001>

¹³Vývoj nás vede od plně kauzální Maxwellovy teorie, přes statistický chaos tepelné fyziky. „Kvantová filozofie, kterou je těžké pochopit či ‘rozumně’ vysvětlit, způsobuje i zhroucení logických struktur předpokládaných pozitivisticky nakloněnými staviteli dobře uspořádaných světů.“

Srov. s: STENHOLM, Stig, s. 213-214.

teorii zaručeně otvírá nové horizonty našeho poznání reality. Jak vědecká 'zabezpečenosť', nabízená v devatenáctém století, tak *scholastická* neměnnost *ontologicko-rozumových* argumentů byly pohlceny novým poznáním a staly se speciálním (klasickým) případem v rámci mnohem širšího, navíc zjevně a-racionálního *paradigmatu* vidění světa a vesmíru.

Hlavním představitelem změny filozofického myšlení od 'statického/diskrétního' do 'dynamického/spojitého' je bezesporu právě Ludwig Wittgenstein, jehož 'Traktát' formálně uzavřel svět logickým způsobem a otevřel prostor k novému konceptu myšlení ve 'Filozofických zkoumáních'.¹⁴ Všechno, co lze říci, má být řečeno, zbytek je povinně 'ticho' (*silentium*). V rámci logicko-rozumové konstrukce se zdá, že jeho dílo zachycuje svět v jeho celistvosti, ale i hlubší uvažování vyvolává potřebu jít za hranice logicky 'bezpečného' a mluvit o tom, co je považováno za nevyslovitelné, i když v nutné tichosti.¹⁵ Svět kvantové fyziky musí mít nějakou opodstatněnou existenci, ale jeho charakter se zdá být dán výhradně jeho reakcemi na individuální lidská rozhodnutí. Uvažování o Wittgensteinově přeměně z přísné logické analýzy na vyšetřovatele lidské komunikace se všemi možnostmi a omezeními běžného jazyka vede k obrazu transformačního světa moderní fyziky, jejímž 'prorokem' byl právě Niels Bohr, který obhajoval neúplnou představu o ne-lokálnosti kvantového světa. I když byl jeho *epistemologický* pohled mnoha způsoby zpochybňován, přesto, že prokázal svou užitečnost, žádný konkurent jej nedokázal zatím nahradit.¹⁶ Vývoj od logicky a rozumově 'uspořádané' jistoty k ne-logickým a a-racionálním charakterům existence nám zanechává svět 'nejistý' a možná *sémanticky* nedokonale definovaný, ale jak zdůrazňuje opakovaně fyzik Lawrence Krauss, „vesmír zde není proto, aby se nám líbil.“¹⁷ 'Spolupráce' mezi Wittgensteinem a Bohrem v mnoha ohledech účinně popisuje celek lidské zkušenosti. I když mnozí považují strukturu kvantové mechaniky za logicky 'nevyhovující' (počínaje samotným Einsteinem), *epistemologicky* zamřazenou a *ontologicky* otevřenou, je nutné tuto novou realitu přijmout s překvapením, ale i s povděkem za to, že Stvořitel nabízí svět, který je stále novější, nepochopitelnější, záhadnější, více fascinující, a především nikdy 'nudný'. *Ontologii* neurčuje zjevně ani ta nejuspěšnější *epistemologie*.¹⁸

¹⁴Více v: PIREDDA, Patrizia. Quando a linguagem sai de férias: Relaxao sobre problemas linguisticos em QM através da filosofia de Wittgenstein. [online]. In: *Perspectivas: Revista da Filosofia*, 8/1 2003, s. 263-281. [cit. 28.12.2023].

Dostupné na: <https://doi.org/10.20873/rpv8n1-67>

ISHIKAWA, Shiro. Wittgenstein's Picture Theory in the Quantum Mechanical Worldview. In: *Journal of QuantumInformation Science*, 10(04), 2020, s. 104-125. [online]. [cit. 28.12.2023].

<https://doi.org/10.4236/jqis.2020.104007>

OMNĚS Roland. A new interpretation of quantum mechanics and its consequences in epistemology. [online].

In: *Foundations of Physics* 25 (4)/1995, s. 605-629. [cit. 4.1.2024]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/BF02059008>.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filozofická zkoumání*. Filosofia Praga, 2019. ISBN 978-80-7007-597-5.

¹⁵Možnost 'uzavřeného' konzistentního logického rámce měla být demonstrována založením matematických systémů Russellem a Fregem. Poslední překážku v cestě postavil však Kurt Gödel, čímž se očekávaná 'jistota' při podrobném zkoumání vypařila. Ztráta 'naivního' chápání byla v přírodních vědách ještě zřetelnější. Einstein jako první zničil trvalost prostoru a času: pak kvantová fyzika odstranila zbývající zbytky naděje zachytit realitu ve spojení formálně-logicky zavedených symbolů. Extrémně úspěšná kvantová teorie neposkytuje popis naší zkušenosti jako uzavřené totality. Klasický vesmír Newtona a Maxwella byl nahrazen Bohrovým *efemérním* popisem lidského vědění jako *epistemologické* konstrukce (model), jehož vztah ke skutečnosti je přinejlepším 'roztržitý'.

¹⁶Wittgenstein a Bohr přinesli analogické reformy metodologie výzkumu. Oba končí přesvědčením, že veškeré skutečné znalosti musí být založeny na běžném jazyce fungujícím jako komunikační prostředek mezi jednotlivci. Bez jazyka nemohou být výsledky experimentů deklarovány veřejně a bez přímé komunikace mezi nimi by skončil vědecký pokrok. Tudiž, Bohr a Wittgenstein velmi podobně deklarují svou vizi *epistemické* aktivity lidí.

Více v: STENHOLM, Stig, s. 215.

¹⁷Srov. s: KRAUSS, Lawrence. *The Edge of Knowledge: Unsolved Mysteries of the Cosmos*. Post Hill Press, 2023, s. 9.

ISBN 978-1637588567.

¹⁸To ponechává scénu otevřenou různým modelům 'reality'. Nic dnes nevyklučuje ani ta *nejesoteričtější* vyznání a náboženství. To, co víme, nepodporuje vše, co si myslíme, že víme. To tušili a vyznávali Kierkegaard i Wittgenstein, i když upřednostňovali křesťanství jako pravou cestu k 'Pravdě', založené na události *inkarnace*. Situace není zdaleka uspokojivá, ale může to být nakonec ten nejlepší obraz světa, jaký je k dispozici našemu omezenému lidskému intelektu.

Kierkegaard a moderní kosmologické myšlení

Je vysoce pravděpodobné, že filozoficko-teologické 'uchopení' existujícího vesmíru a přiblížení se k myšlení a jednání jeho Stvořitele nebude s rostoucí pravděpodobností možné uspokojivě a definitivně 'rozhodnout' jednou provždy jen *scholastickými* postuláty, odvolávajícími se převážně na 'racionální' schopnosti myslícího člověka.¹⁹ A to právě díky kvantové revoluci a vědeckého pokroku za posledních sto let. Stejně jako Wittgensteinova, i ranější Kierkegaardova reflexe má co říci k mysterióznímu chování a struktuře vesmíru, otvírajíc další a nové pohledy na zázrak stvoření, jehož původní model v klasické mechanice se stává speciálním případem nekonečně širšího pojetí stále překvapivější 'Existence'.

Slavný fyzik Steven Hawking zápasil ve své knize 'Krátká historie času' s problémem 'proč' existuje vesmír, ale stejně jako mnoho jiných před ním, se nikdy nevyhnul možnosti, že nekonečný *prostorčas* má svůj počátek v singularitě 'stvořitelské *Ideje*'.²⁰ Když se podíváme pozorně na Kierkegaardovy spisy a dokumenty, je zcela jasné, že křesťanský filozof a zakladatel existencialismu předpokládá vesmír definitivně stvořený Bohem.²¹ Na rozdíl od Hawkinga se však Kierkegaard nesnaží vysvětlit vesmír výlučně pomocí vědy. I když připouští platnost určitých vědeckých snažení, je podezřívavý k pokusům vědců vysvětlit lidskou existenci, a místo toho dělá teologicko-filozofický 'skok ve víře' k uznání Boha, který stvořil svět z 'ničeho' (*ex nihilo*).²² Kierkegaardův vesmír je proto velmi odlišný od toho Hawkingova. Pro Kierkegaarda i slovo 'vesmír' znamená něco jiného: „Celé stvoření slouží a ukazuje pouze na jediného Boha, který je pánem všech možností, bedlivě bdí nad stvořením a je do něj zapojen, čímž ukazuje, že základní silou vesmíru je 'lásky', kterou nyní Bůh může přijímat i dávat skrze zjeveného Krista. I nekonečná Boží 'Láska' může používat k vyjadřování jazyk vědy a (kvantové) filozofie.“²³

Přesto lze u Kierkegaarda a Hawkinga nalézt shodu v určitých bodech, i když na rozdílných základech. Kierkegaard by souhlasil s Hawkingem, že vesmír není ani svévolný, ani deterministický, avšak Kierkegaard hovoří o možnosti a nutnosti existence Boha, stvořitele, jenž má nekonečné poznání, i když nepředurčuje budoucnost. Oba myslitelé se shodují v tom, že lidstvo je konečné, omezené, pokud jde o vědění: Hawking poukazuje na faktor Heisenbergovy nejistoty, ale také si uvědomuje, že nárůst specializace ve vědění neznamena, že lidé jsou schopni obsáhnout více než jen malé oblasti poznání.²⁴ Jedinec zaujímá své místo v Hawkingově vesmíru jako součást probíhajícího 'proudu' hmoty a energie, zatímco zajímavá 'singularita' spojená s jedinečností lidské osobnosti, je ignorována. Právě zde, v zaměření na subjektivitu víry, si však Kierkegaard přijde na své v tom, že ve svém uvažování objasňuje další otázky, které si klade Hawking bez odpovědi.

Za prvé, Kierkegaard velmi pečlivě rozlišuje mezi 'subjektem' a 'objektem'. Nejenže pohlíží na 'objektivní pravdu' jako objektivně 'nejistou', ale také pečlivě rozlišuje mezi subjektivní pravdou skutečného 'závazku víry' a nejistotou 'objektivní pravdy'. Aby také zabránil záměně objektivující pravdy matematiky s objektivní historickou pravdou, činí rozlišení mezi logickým a existenciálním systémem: logika vede člověka od intelektuálních pokusů dospět ke konečnému historickému 'proč' ohledně vesmíru. Podle Kierkegaarda nevzniká otázka 'proč vesmír' jako problém v oblasti objektivního poznání skrze formálně-logické dokazování. Takže zatímco Hawkingova kniha je prostoupena dilematem, zda lze odpovědět na otázku konečného původu vesmíru, Kierkegaard s ohledem na představu Boha-stvořitele objasňuje, že se Boží existence *apriori* předpokládá jako základ víry pro existenciálně-etický náboženský život. Snaha 'dokázat' existenci Boha je

¹⁹ *Apriorní i posteriorní metafyzicko-kosmologické 'důkazy'* (Akviský, Anselm, Scotus, Swinburne) pomohly k navedení na rozjezdovou 'dráhu' rozumové úvahy o existenci *transcendentního* božství, ale zastavily se před 'iracionálností' nových a nečekaných *ontologických* poznatků o kvantové povaze existence.

²⁰ Více v: WATKIN, Julia. *Kierkegaard's God and Hawking's Universe*. [online]. Religious Experience Research Centre, 1997. ISBN 0 906165 14 8. [cit. 30.12.2023].

Dostupné na: <https://repository.uwtsd.ac.uk/id/eprint/359/1/RERC2-006-1-WAT.pdf>.

HAWKING, Stephen. *A Brief History of Time*. Random House Publishing Group, 1998. ISBN 978-0553380163.

²¹ V tom se jak Kierkegaard, tak Wittgenstein shodují s premisou scholastické filozofie.

²² Více v: KIERKEGAARD, Sören. *Journals and Papers*. Ed. H. Hong. Indiana University Press. Sv. 3/1967, s. 2806-2818.

²³ Srov. s: WATKIN, Julia, s. 5.

²⁴ *Ibid.*, s. 6-7.

pro Kierkegaard 'absurdní' a tudíž pevně posouvá původce vesmíru ze sféry objektivní do sféry intimně-subjektivní.²⁵

Tím, že Kierkegaard rozlišuje mezi dočasností a věčností a mezi subjektivitou lidské bytosti a objektivitou, poukazuje na možnost jiných nehmotných energií a sil a upozorňuje na význam lidského 'já' (*ego*) pro Hawkingovo myšlení. Na jedné straně nechává prostor další velmi reálné síle, která v popisech pocházejících z oblasti teoretické fyziky vůbec nefiguruje, totiž 'síle lásky' pramenící z říše věčnosti milujícího Ducha. Na druhé straně jeho analýza vlastní existence nastoluje zpochybňující otazník Hawkingovým zdánlivým předpokladům, že člověk jako 'pozorovatel' formuluje zákony a činí objevy pouze prostřednictvím čistě intelektuální nebo myšlenkové stránky osobnosti.²⁶ Kierkegaardův model může osvětlit Hawkingovo hledání jednoduchého sjednocujícího 'principu' ('teorie všeho'), i když jiným směrem než zkoumání čtyř základních fyzikálních sil. Namísto hledání sjednocených sil v přírodě by se pro Hawkinga mohlo ukázat jako plodnější prozkoumat pojem Kierkegaardových dvou základních říší vesmíru: 'Nekonečné' dalo základ materiálnímu vesmíru a stalo se 'konečným' (člověkem) v paradoxu vtělení (*inkarnace*). Kierkegaardův obraz vesmíru nabízí představu 'víry' a ukazuje cestu od intelektuálního pozorování k možné volbě existenciálního závazku ve zkušenosti vášnivého 'skoku víry'.

'Tracionálno' kvantové reality: Sören Kierkegaard a Niels Bohr

Rekonstrukce evoluce západní fyziky považovala Kantovo postavení za ústřední pro pochopení ostatních odvětví (racionální) vědy. Niels Bohr však vycházel z předpokladů, které již byly mimo *kantianismus* a které jej už nepovažovaly za povinný odkaz k následování nebo kritice.²⁷ Bohr vychází z filozofie Kierkegaard, jenž vyměnil abstraktní kantovský subjekt vědeckého, *transcendentálního*, ideálního a univerzálního poznání s jeho intelektuálními kategoriemi a jeho *apriorními* formami, za konkrétně existující 'subjekt', zcela ponořený do jedinečnosti své čisté zkušenosti.²⁸ Co se existence individuálního subjektu týče, základní zkušeností konkrétně existujícího subjektu je zkušenost víry, v níž Kierkegaard *anti-metafyzickým* způsobem získává výsledky teologického '*voluntarismu*', víry, jejíž zkušenost je zkušeností absolutní lidské 'konečnosti', a která zdůrazňuje hranice lidského 'rozumu'.²⁹ Kierkegaard tak rozvíjí radikální filozofii přírody, jejíž chápání vyplývá z absolutní lidské konečnosti a limitovanosti rozumu, zaviněnou lidskou hříšností v augustiniánské definici

²⁵Pokud se někdo rozhodne věřit v osobního Boha, pak jím není 'věc' v dalekých oblastech časoprostoru nebo za ním, ale 'Subjekt'. Tudíž bytost Kierkegaardova Boha je bytostí čisté, nesobecké, osobní, milující subjektivitu. Bůh a lidé patří do říše subjektu, ačkoli jako syntéza časného a věčného se lidstvo podílí i na objektivním, materiálním aspektu stvoření. Protože existuje kvalitativní rozdíl mezi Bohem a člověkem, což s sebou nese 'paradox', že Bůh je jak nekonečně blízko, tak nekonečně daleko, způsob, jakým může lidská bytost najít Boha jako 'Subjekt' a mít k němu vztah, je na základě osobního vztahu. Aby člověk našel cestu k Bohu, musí jedinec podniknout cestu do 'nitra', sám do sebe, aby objevil a čelil tomu, co činí Boha tak nekonečně vzdáleným, totiž faktor vlastní hříšnosti.

²⁶Zejména prostřednictvím svých pseudonymů '*Climacus*' a '*Anti-Climacus*' nastiňuje Kierkegaard své 'já' jako syntézu těla a duše, bytost, která cítí, myslí a chce. Dále, toto počáteční 'já' má potenciál pro věčný život, který může být realizován prostřednictvím správného eticko-náboženského vztahu k ideálnímu 'já' na základě vztahu k Bohu. Kierkegaardův '*Climacus*' by mohl reagovat na Hawkinga, když lituje tendence učinit intelektuální aspekt sebe sama, totiž myšlení, nejvyšším prvkem v osobnosti jedince. Poukazuje na to, že v existenci jsou myšlení, představivost a citění koordinované, zatímco '*Anti-Climacus*' naléhá na důležitost schopnosti představivosti ve vztahu k '*Idealitě*', ale zdůrazňuje, že vůle je nakonec rozhodujícím prvkem naší osobnosti. Podle Kierkegaard, moderní tendence upřednostňovat význam 'myslí' vnímané exkluzivně jako uvažující nebo racionalizační činitel je zásadní chyba.

Více v: KIERKEGAARD, Sören. *Philosophical Fragments*. Princeton: University Press, 1985. ISBN 978-0691020365. KIERKEGAARD, Sören. *Concluding Unscientific Postscript*. Cambridge: University Press, 2009. ISBN 978-0521709101.

²⁷Více v: GIANNETTO, Enrico. *Something is rotten in the State of Denmark: Søren Kierkegaard, Niels Bohr e la nascita della fisica quantistica*. [online]. Bergamo: Università degli Studi, 1994. [cit. 30.12.2023]. Dostupné na: <http://orcid.org/0000-0002-6784-2048>. <https://doi.org/10.13130/2035-7680/12152>

²⁸Kierkegaard se vrátil ke kritice Huma, s níž Kant začal, ale od ní se pak distancoval. Bohr však odmítl pojmut Kierkegaardův konkrétně existující 'subjekt' jako fyzickou 'subjektivitu' tvořenou množstvím vědeckých nástrojů, které vždy přesahují lidskou zkušenost, spolu s jeho možnou přímou intuicí viditelné fyzikální reality.

²⁹Nezvyčtatelnost Boží vůle neznamená pouze *apriorní* nepoznatelnost stvořené přírody pouhým rozumem, ale také jistou nahodilost uvnitř stvoření ve všech jeho částech a aspektech: není možné stanovit žádnou nutnost přirozeného 'stávání se', tedy žádný *determinismus* nebo *kauzalitu* mezi událostmi, přesně jak ukázala kvantová fyzika. To otvírá další prostor k následné filozofické debatě o svobodě a svobodné vůli.

'*peccatum concupiscentie*', kdy hluboká křesťanská existenciální zkušenost odhaluje strukturu lidské 'existence'.³⁰

V Bohrově modelu atomu je zdůrazněna neurčitost mezi elektromagnetickými a mechanickými proměnnými. V jeho 'planetárním modelu' atomu mohou elektrony rotovat kolem atomového jádra pouze na určitých drahách s kvantovaným momentem hybnosti, které představovaly stacionární stavy: elektron je možné 'zachytit' pouze ve stacionárních (*diskrétních*) stavech atomu a nikdy v přechodu z jednoho stavu do druhého, což nelze popsat nepřetržitými matematickými funkcemi nebo předvídatelnými kauzálními souvislostmi.³¹ Tyto změny energetických stavů jsou podle Bohra konfigurovány metaforicky jako Kierkegaardovy 'skoky' mezi různými stavy (sférami) lidské existence, 'přeskakujícími' od estetického k etickému a konečně k náboženskému stavu.³² Podle Kierkegaarda je to tedy křesťanství, které odhaluje strukturu lidské existence a podle Bohra strukturu *mikrofyzické* existence, která, unikajíc přímé viditelnosti a zkušenosti, je určitým způsobem předmětem víry. Pro Kierkegaarda tak lze představit realitu mezi (částicovou) přírodou a (božskou) milostí, které jsou 'opačné', ale prezentují se jako doplňkové aspekty jednoho '*Mysteria*'.

Kierkegaard a Wittgenstein: vizionáři 'kvantové' víry

Mnoho komentátorů vzalo na vědomí, že Wittgenstein a Kierkegaard jsou stejně 'vinní' tím, že redukuje náboženství na pouhé 'žití' života určitým způsobem, což, jak se domnívají, nemůže odpovídat tomu, čemu věřící lidé skutečně věří. Souhlasím s Geníí Schönbaumfeldovou v názoru, že je to chybné a je to částečně důsledek toho, že jsme byli uchvázeni dvěma vyčerpávajícími *dichotomiemi* scénářů: buď lze náboženské přesvědčení 'vyplatit' propozičně (realismus), nebo 'redukovat' pouze na zaujetí určitého druhu postoje (anti-realismus). Existuje však mnoho oblastí diskurzu, kde je toto strohé buď/nebo (*aut-aut*) prostě nevhodné, včetně etiky a estetiky. Myslím si, že jedním z hlavních motivačních faktorů v pozadí Wittgensteinovy pozdější filozofie bylo ukázat, že neexistuje nic takového jako prostě 'žít život určitým způsobem' a přitom nevěřit jistým věcem. Skutečné přesvědčení nelze nikdy oddělit od jeho důsledků vyvolaných v životě člověka. To je důvod, proč například Wittgenstein zastává názor, že idealismus nebo globální skepticismus není ve skutečnosti dobrý začátek, jelikož vše redukuje v posledním kroku na to, že 'mluví' určitým způsobem, aniž by to znamenalo nějaký praktický rozdíl.

Vírua 'formu života' ('*Lebensform*'), která je jejím domovem, nelze od sebe oddělit. Neexistuje nic takového, jako věřit něčemu ve 'vakuu' - bez kontextu - pokud si člověk nemyslí, že věřit se rovná

³⁰Kierkegaardova filozofie přírody tedy nemá specificky *teisticko-metafyzickou* konotaci, ale je taková, kterou lze nastinit po odstranění všech *metafyzických* předpokladů, a proto je přijatelná i pro ateistu, jako byl Bohr. Kierkegaardova perspektiva tak předčí i Hegelovu historickou konkretizaci lidského vědění: skutečné nelze nijak racionalizovat do té míry, do jaké racionalizace spočívá v reprezentacích nutných souvislostí. 'Stát se' je vždy částečným 'zničením' možností nahrazených realitou ('kolaps' vlnové funkce bytí): minulost není nutná ani poté, co se stala, jinak by byla nutná i budoucnost; 'nutné', typické pro neměnné bytí, nezahrnuje možnost 'stát se', avšak opak je pravdou.

³¹Některá obvinění proti kvantové filozofii neberou v úvahu, že její konceptuální původ spočívá právě u Kierkegaarda v přijetí rozporů, které se projevují ve skutečnosti, ve snaze je nezamaskovat nebo vyřešit v nové syntéze, tudíž v odmítnutí jejich zkreslující racionalizace. Ani princip *non-kontradikce* nelze *apriori* aplikovat na fyzikální realitu a jeho porušování musí být konstituováno v nové experimentální logice. To vše našlo protějšek v Heisenbergově principu neurčitosti, který je považován za efektivní *ontologickou* neurčitost, spojenou s *epistemologickým* omezením. Mnohé pokusy byly učiněny o 'racionalizaci' kvantového chování, ale zatím se nedařilo je zrealizovat.

³²Bohr prohlásil, že četl Kierkegaardova díla dnem i nocí a měl v oblíbě myšlenku spojenou s kierkegaardovskou idejí 'sfér' existence, jejíž tři stupně jsou vnímány jako soustředné sféry: volný elektron odpovídá stádiu 'náboženského' života, skutečné svobody; elektron v základním stavu odpovídá 'estetickému stádiu' vázanému na potěšení a hřích; elektron ve vyšším excitovaném stavu odpovídá stádiu 'etického' života. Mezi jednou a druhou fází života a elektronem je stejná propast a elektron musí udělat 'skok', stejně jako lidská bytost v případě víry. Elektron může přejít do vyššího stavu pouze prostřednictvím 'světla', které ho osvětluje a dává mu tu energii jako při přechodu z etického života do náboženského života, který není kontinuální a který není možný pro samotný elektron jako pro samotného člověka, bez potřebného 'Světla'. Tato zajímavá úvaha není srozumitelná racionálně ani mechanicky. 'Světlo' (Kierkegaardův 'Bůh') k dodání energie jak pro elektron, tak pro člověka, je stejně nepředvídatelné jako 'Milost' (*Gratia*). Při přechodu do vyššího stupně nabývá chování elektronu/jedince 'singularity' a není z hlediska pravidel srozumitelné. Jedinečnost existence, jak ji křesťanství chápe, představuje pochopení jedinečnosti existence částic, jež tvoří strukturu hmoty.

Více v: GIANNETTO, Enrico, s. 184.

držení určitého mentálneho obrazu pred svou myslí.³³ V důsledku toho není pravda, že Wittgenstein a Kierkegaard popírají, že náboženští lidé věří jiným věcem než lidé bez vyznání – zdaleka ne. Co však popírají je, že tato přesvědčení mohou mít jakýkoli smysl zcela nezávisle na 'formě života', která jim dává smysl. V tomto ohledu je zajímavé poznamenat, že Wittgenstein, na rozdíl od Kierkegaarda, jenž byl podle všeho posedlý svými 'hříchy', se přesto nemohl stát skutečně 'věřícím' člověkem v obvyklém smyslu slova. Zdá se tedy, že tvrzení, že pouze vědomí viny může člověka donutit ke křesťanství, vynechává něco docela zásadního. Nezbytné je nejen vědomí hříchu, ale také víra, že hříchy budou nakonec odpuštěny Vykupitelem.³⁴

Wittgenstein netvrdí, že věřící lidé nevěří jiným věcem než lidé bez vyznání. V důsledku toho neobhájuje nějakou formu 'anti-realismu' o náboženství. Souhlasí však s Kierkegaardem, že křesťanské učení se zabývá především (individuálním) životem jednotlivce a způsobem, jakým jednotlivec přemýšlí a hodnotí svůj život, nikoli myslí spekulativního filozofa hledající formální důkazy, které by nikdy nevyvinuly dostatečnou motivaci pro tak drastickou životní změnu, jakou vyžaduje křesťanství. Proto by se oba filozofové shodli, že cesta 'objektivit', i když žitá v církevním společenství a vázaná k povinným pravidlům *ortodoxie*, vede někdy na scestí, a ne k pravé víře.³⁵

Nazývat zakladatele existencialismu, Sörena Kierkegaarda, a jeho 'jazykového' následníka Wittgensteina, 'iracionalistou', by bylo tradičním stereotypem, bez důkladnějšího studia, dokazuje C. S. Evans, mezi dalšími.³⁶ Kierkegaard byl 'kritikem' rozumu či snahy po pochopení náboženské víry, podobně jako byl svým způsobem o století později i Wittgenstein, především v raném traktátovském období. Nicméně, je nutné argumentovat, že Kierkegaardova kritika rozumu ohledně víry nepoukazuje na 'iracionalismus', a že obvyklé nařčení z *fideismu*, rezonující mimochodem i u Wittgensteina, jako kompletní zavržení logické konzistence, je hlubokým omylem. Na druhé straně, musíme však přiznat, že není těžké nalézt mytologické prvky či úvahy o mysticismu jak u Kierkegaarda, tak u Wittgensteina, vzbuzující jistá podezření na náznaky *iracionalismu*.³⁷ Většina myslitelů, kteří nazývali Kierkegaarda iracionalistou, zakládali svá tvrzení na jeho pojmu 'paradoxu' ve spojení s křesťanskou vírou.³⁸

Víra je konfliktní slovo. Kierkegaard vyznával, že „víra v Boha a její boj se světem není boj mezi myšlenkou a pochybností, nebo mezi myšlenkou a myšlenkou, nýbrž je bojem charakteru“.³⁹ Dánský filozof dokazoval, že víra není primárně záležitostí intelektu, nýbrž víra je 'vášeň' (*ardor*), která utváří osobní 'charakter'. Nicméně, z faktu, že víra není *a priori* intelektuální, nevyplývá, že víra nemá intelektuální důsledky. Podle Kierkegaarda je víra aspektem celé osobnosti jedince, esenciální k nabití náboženského poznání. Navíc, lidský rozum má svoje limity a je rozumné tyto limity vlastního rozumu rozpoznat a přijmout. To jsou základní dvě témata Kierkegaardova postoje ohledně filozofie náboženství. Cílem této práce nebylo ponížít rozum či eliminovat rozum z diskuze o filozofických aspektech náboženství v případě Kierkegaarda nebo později Wittgensteina. Lidský rozum má určité své hranice a bylo by velmi nereálné a 'nerozumné' snažit se tyto hranice nějakým způsobem

³³Více v: SCHÖNBAUMSFELD, Genia. *Confusion of the Spheres: Kierkegaard and Wittgenstein on Philosophy and Religion*. Oxford: University Press, 2007, s. 151-168. ISBN 978-0199229826.

<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199229826.001.0001>

³⁴Srov. s: WITTGENSTEIN, Ludwig. *Culture and Value*, s. 33.

³⁵Více v: SCHÖNBAUMSFELD, Genia, s. 147.

³⁶Srov. s: EVANS, C. Stephen. Is Kierkegaard an Irrationalist? Reason, Paradox, and Faith. In: *Religious Studies*, 1989;25(3), s. 347-362. [online]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1017/S0034412500019892>.

³⁷Někteří pojímali Kierkegaarda jako *iracionalistu*, protože v něm viděli představitele radikálních voleb a arbitrárních skutků vůle jako předpokladu a základu etického života. Mezi filozofy představuje tuto pozici A. Mac Intyre.

Více v: Mac INTYRE, Alasdair. *After Virtue*, 2nd ed. Notre Dame, Indiana: University Press, 1984, s. 36-50.

³⁸Více v: KIERKEGAARD, Sören, 1985.

³⁹Srov. s: KIERKEGAARD, Sören. *Journals and Papers*. Přkl. E. Hong. Bloomington: Indiana University Press. Sv. II, 1970, s. 13-14.

přirozeně determinovat.⁴⁰Víra je především individuální a soustřeďuje se na důvěru, totiž důvěru v to, co Bůh řekl a ustanovil.⁴¹

‘Racionalismem’ čili vírou postavenou čistě na rozumové reflexi, budeme zvažovat přístup, ve kterém je víra ‘podrobená’ rozumu: všechny aspekty náboženství musejí být ovládnány rozumem. Představitelem směru byl Bertrand Russell, typický ‘evidencialista’, který požadoval důkazy a pragmatická vysvětlení víry a odmítal veškeré snahy o přechod do *transcendentní* roviny. Dalším příkladem racionalismu byl John Locke z osvícenského období nebo v současnosti Richard Swinburne, kteří zakládají víru převážně na schopnostech rozumového uvažování⁴² Opačným směrem k racionalismu čili rozumovému pojetí všeho je *fideismus*, z něhož byl nařčen jak Kierkegaard, tak později Wittgenstein. Naším úkolem bylo také dokázat, že v obou případech je takové nařčení nedostatečně podložené, vysoce diskutabilní, a téměř jistě nepravdivé.⁴³ Křesťanským autorem, který je často citován v textech jako klasický příklad *fideismu*, je právě dánský myslitel z 19. století Søren Kierkegaard píšící často pod pseudonymem ‘Johannes Climacus’. Ve svém ‘*Postscriptu*’ nabízí různé důvody proč náboženská víra, především křesťanská víra, by neměla být založena čistě na rozumu.⁴⁴

Jeden z podpůrných argumentů k obhajobě kierkegaardovské pozice, analyzovaných Robertem Adamsem, je tzv. ‘aproximační argument’.⁴⁵ Jeho podstatou je, že racionální ‘evidence’ o historické události, tudíž i té křesťanské, nemůže být nikdy více než pouhá aproximace. To znamená, že evidenci pro historickou víru nikdy nelze dokonale vytvořit bez nějaké možnosti chyby.⁴⁶ Avšak, jak zdůrazňuje Kierkegaard, zájem náboženské víry se týká ‘Nekonečna’. To znamená, že zapojení se náboženské osoby do úsilí o věčnost má nelimitovaný charakter vyplývající z touhy po ‘nekonečnu’. Pro takový druh nekonečného zájmu by dokonce i minimální možnost chyby mohla být problémem, jelikož se jedná o možnost spásy. Lze říci, že se jedná o neměřitelnost mezi touhou individua po jistotě, po evidenci, s rozumem, který by takovou evidenci nabídnul.⁴⁷ Víra a rozum jsou tedy nesouměřitelné, ve smyslu, že nemají společnou ‘míru’ umožňující je nějakým způsobem spojit dohromady.⁴⁸

Dalším bodem v ‘kauze’ rozum vs. víra v Kierkegaardově ‘*Postskriptu*’ je argument ‘odkladu’ stojící na bázi, že racionální vztah ke světu je vždy ‘otevřený’. Ať se snažíme, jak se snažíme trávit dlouhý čas s hledáním ‘evidence’, je vždy potenciálně možné, že se v budoucnu objeví další (nová)

⁴⁰Víra má specifické významy nejen v náboženském, nýbrž i v sekulárním kontextu. Častokrát mluvíme o tom, že věříme někomu nebo něčemu. Mluvíme o tom, že máme víru v osobního lékaře, víru v politického *leadera*, nebo také víru ve vědu či v nějaký nový lék na léčení nemoci. Mluvíme také o víře jako o jistém aspektu nebo stupni nejistoty. V náboženském kontextu je termín ‘víra’ častokrát použit jako *synonym* pro náboženství. Víra se používá k popisu určité množiny charakteristik týkajících se právě náboženství.

⁴¹Mnozí také myslí, že víra znamená dobrovolné podřízení se individua některým náboženským příkazům a ustanovením. V této práci je používán význam ‘víry’ v intimnějším křesťanském smyslu, kdy ‘náboženství’ zahrnuje především důvěru, víru a poslušnost. Je pochopitelné, že víra v náboženském smyslu vyžaduje propozice, i když ‘propozice víry’ nedefinují kompletně náboženskou víru.

⁴²Některé aspekty víry jsou poznatelné rozumem, jiné lze rozpoznat a získat bádáním skrze přirozené fakulty, které máme. U Locka je nám přirozený rozum dán a musí hrát podstatnou roli, nejenom tedy zjevení, které je samo od sebe nedostačující.

Více v: EVANS, C. Stephen. *Faith Beyond Reason*. W.B. Eerdmans Publishing Company, 1998, s. 7-11. ISBN 0-8028-4555-X.

⁴³Příkladem *fideismu* byl už Tertulian třetího století, který trval na striktním oddělení víry v Boha, zjeveného skrze Abraháma a biblických patriarchů, od ‘boha ve filozofování’.

⁴⁴Více v: KIERKEGAARD, 2009.

⁴⁵Srov. s: ADAMS, Robert. *The Virtú of Faith and Other Essays in Philosophical Theology*. Oxford: University Press, 1987, s. 106-110. ISBN 978-0195041460.

⁴⁶Srov. s: KIERKEGAARD, Søren, 2009, s. 30.

Více v: KIERKEGAARD, Søren, 1985, s. 79-86.

⁴⁷To není snadné. Ani ti nejlepší odborníci nemohou překonat propast mezi ‘kvantitativním’ charakterem této evidence a ‘kvalitativním’ charakterem závazku, který pravá víra vyžaduje. I historické poznání samo o sobě přináší pouze aproximaci, nikdy stoprocentní ‘jistotu’. Tato argumentace je tudíž znakem nesouměřitelnosti mezi vírou a rozumem, protože na bázi tohoto argumentu je právě tvrzení, že víra požaduje druh ‘jistoty’, která nemůže být dána čistým rozumem.

⁴⁸Více v: EVANS, C. Stephen, *Faith Beyond Reason*, s. 12.

evidencie.⁴⁹ Důsledkem by musela být náboženská víra jako 'jistota' posouvána do nedohledna a nekonečně odsunována až do neurčitosti. Aby naše rozhodnutí pro 'víru s evidencí' nebylo odsouváno, muselo by být učiněno pokusně a připraveno na změnu každý okamžik. Avšak křesťanská víra, jak říká Kierkegaard ústy svého fiktivního 'Climacuse', potřebuje a vyžaduje právě takové rozhodující odhodlání k jejímu přijetí.⁵⁰

Druhým podkladem k obhajobě Kierkegaardovy pozice, předloženým Adamsem, je argument nazývaný 'argument vášně'.⁵¹ Objektivní racionalita nemůže zaručit 'jistotu', kterou požaduje víra. Zdá se, že víra naopak potřebuje objektivní nejistotu, protože víra vyžaduje risk. Víra je vždy riskantní; bez risku není víry.⁵² Křesťanská víra je vírou ve vtělení nekonečného Boha do 'konečného' člověka, což je jedinečný a neopakovatelný 'absolutní paradox' *par excellence*. Taková víra tedy opravdu vyžaduje, aby obsah víry byl vsuktu 'absolutní', jelikož běžně se Bůh člověkem nestává.⁵³ Hlavním důvodem pro Kierkegaarda a Wittgensteina, proč rozum a víra jsou nesouměřitelné, je, že náš rozum je 'poškozen' lidskou slabostí a hříšností, což je také důvod teologický. Jestliže hovoříme o Bohu jako 'Pravdě' a hledáme kategorie k nalezení 'Pravdy', ty musí být dány 'zvenci', darovány Bohem. Křesťanství má hlavní důraz na hledání 'Pravdy', *neparcálních* 'pravd' a nechce pouze vidět filozofické propozice či hypotézy, nýbrž něco aplikovatelného v praktickém životě subjektu, něco, co by šlo zapojit, *inkorporovat* doslova do praktického života.⁵⁴ Filozofie náboženství má zřejmě v zásobě další ohromující překvapení, připravené od nekonečného Stvořitele, který chce a vyžaduje od věřících i nevěřících přemýšlení o jeho 'Existenci', jež vede ke stále dokonalejšímu poznávání Boha.

Závěr

Kierkegaard, spolu s Wittgensteinem, se snažili poukázat na fakt, že víra není primárně záležitostí intelektu, nýbrž 'vášně' a 'skoku do mysteriózního Neznáma', utvářející osobní 'charakter' v duchovním životě. Víra je konfliktní slovo. Kierkegaard vyznával, že víra je boj o 'charakter' individua. Dánský filozof hluboce věřil, že víra není primárně záležitostí intelektu, nýbrž víra je vašeň, která utváří osobní 'charakter'. Nicméně, z faktu, že víra není *apriori* intelektuální, nevyplývá, že víra nemá intelektuální důsledky. Podle Kierkegaarda je víra aspektem celé osobnosti jedince, esenciální k nabytí náboženského poznání, přiznávající limity vlastního rozumu a schopná rozpoznat vlastní paradoxnost. To je společným jmenovatelem s poznatkou 'šokující' kvantové reality, a to jsou základní témata Kierkegaardova postoje ohledně filozofie náboženství. Cílem úvahy nebylo ponížít rozum či eliminovat rozum z diskuze o filozofických aspektech náboženství u Kierkegaarda/Wittgensteina. Znovu je třeba zdůraznit, že lidský rozum má určité své hranice a bylo by velmi nereálné a 'nerozumné' snažit se tyto hranice nějakým způsobem přirozeně determinovat. Víra má specifické významy nejen v náboženském, nýbrž i v sekulárním kontextu. Častokrát mluvíme o tom, že věříme někomu nebo něčemu. Mluvíme o tom, že máme víru v osobního lékaře, víru v politického leadera, nebo také víru ve vědu či v nějaký nový lék na léčení nemoci. Mluvíme také o víře jako o jistém aspektu nebo 'stupni' nejistoty. V náboženském kontextu je termín 'víra' častokrát použit jako synonymum pro náboženství. Víra se používá k popisu určité množiny charakteristik týkajících se právě náboženství. V náboženské víře jde na prvním místě o víru individuální, která se soustřeďuje především na důvěru, totiž důvěru biblického Abrahama v to, co Bůh řekl a ustanovil. Mnozí také myslí, že víra znamená dobrovolné podřízení se individua některým náboženským příkazům a ustanovením. Víra však v křesťanském smyslu zahrnuje především důvěru, víru a poslušnost. Je

⁴⁹Všechny diskuze týkající se historicity biblických údajů, včetně debat o existenci Boha, trvají už mnoho let a neukazují, že by byly definitivně uzavřeny či že by přinášely konečné definitivní tvrzení.

⁵⁰Více v: EVANS, C. Stephen. Kierkegaard's 'Fragments' and 'Postscript': The Religious Philosophy of Johannes Climacus. In: *Humanities Press International Inc*, 1989. ISBN 978-0391036062.

⁵¹Více v: ADAMS, Robert, s. 115-119.

⁵²Více v: EVANS, C. Stephen. *Faith Beyond Reason*, s. 12-13.

⁵³Argumenty 'proti' rozumu, jako primárního základu víry, jsou podle Kierkegaarda převážně jazykového charakteru. Kierkegaard dává konceptuálně přednost argumentu týkajícího se 'charakteru' křesťanské víry.

⁵⁴Snaha nebo úsilí 'rozumovat' nad *transcendentními* realitami byla popsána již ve spisech Tertuliana, Augustina, Lutera, a ve dvacátém století u Karl Bartha.

pochopiteľné, že víra v náboženskom smyslu vyžaduje propozície, i keď 'propozície víry' nedefinujú kompletne náboženskou vírou. Opačným smerom k racionalizmu, čili k výhradne rozumovému pojetí všeho, je *fideismus*, z něhož byl nařčen jak Kierkegaard, tak později Wittgenstein. V obou případech je takové nařčení nedostatečně podložené a vysoce diskutabilní, jak dokazuje *tomista* Cornelio Fabro či Stephen Evans ve svých studiích.⁵⁵

Primární zájem náboženské víry se týká 'Nekonečna'. Existuje neměřitelnost mezi touhou jednotlivce po jistotě a rozumem, který by takovou evidenci nabídnul. Víra a rozum jsou *persé* filozoficky nesouměřitelné, stejně jako i důsledky kvantové filozofie jsou nekompatibilní s formálně-logickým uvažováním lidského rozumu. Více jak po sto letech od objevu kvantové reality veškeré existence nebyla ještě nalezena metoda k jejímu vyvrácení. Hlavním důvodem pro Kierkegaard a Wittgensteina, proč rozum a víra jsou nesouměřitelné, je, že náš rozum je 'poškozen' lidskou hříšností, což je také důvod teologický. Jestliže hovoříme o Bohu jako 'Pravdě' a hledáme kategorie k nalezení 'Pravdy', ty musí být dány 'zvenčí', darovány Bohem. Důvodem její *a-rationality*, stejně jako v případě náboženské 'paradoxní' víry, by mohlo být fakt, že v obou případech se 'konečno' setkává s 'Nekonečnem'. Intuitivně se ohledně limitovanosti lidského rozumového poznání vyjádřila nestarší kniha Bible, kde Job říká: „Až sem můžeš dojít, ale dál ne, tady se musí tvé hrdé vlny zastavit“ (Job 38:11).

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- ADAMS, Robert. *The Virtú of Faith and Other Essays in Philosophical Theology*. Oxford: University Press, 1987. ISBN 978-0195041460.
- ANDERSEN, Tim. Wittgenstein, Feynman, and the Limits of Intuition and Objectivity in Quantum Theory. [online]. - In: *The Infinite Universe*, 2022/10. Dostupné na: <https://medium.com/the-infinite-universe/wittgenstein-feynman-and-the-limits-of-intuition-and-objectivity-in-quantum-theory>
- EAGLETON, Terry. *Reason, Faith, and Revolution: Reflections on the God Debate*. Yale University Press, 2010. ISBN 978-0300164534.
- EVANS, C. Stephen. Is Kierkegaard an Irrationalist? Reason, Paradox, and Faith. In: *Religious Studies*. 1989;25(3):347-362. [online]. <https://doi.org/10.1017/S0034412500019892>
- EVANS, C. Stephen. *Faith Beyond Reason: a Kierkegaardian Account*. Michigan: Grand Rapids/W.B. Eerdmans Publishing Company, 1998. ISBN 0-8028-4555-X.
- EVANS, C. Stephen. Kierkegaard's 'Fragments' and 'Postscript': The Religious Philosophy of Johannes Climacus. In: *Humanities Press International Inc*, 1989. ISBN 978-0391036062.
- EVANS, C. Steven. Kierkegaard and the Limits of Reason: Can There Be a Responsible Fideism? [online]. In: *Revista Portuguesa de Filosofia*, 64(2/4), s. 1021–1035. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/40419599>
- FABRO, Cornelio. Foi et raison dans l'oeuvre de Kierkegaard. [online]. In: *Revue Des Sciences Philosophiques et Théologiques*, 32(3), s. 169–206. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/44410576>
- FEYNMAN, P. Richard. *The Meaning of it All: Thoughts of a Citizen-Scientist*. Basic Books, 1998. ISBN 978-0201360806.
- GIANNETTO, Enrico. *Something is rotten in the State of Denmark: Søren Kierkegaard, Niels Bohr e la nascita della fisica quantistica*. [online]. Bergamo: Università degli Studi, 2019. <http://orcid.org/0000-0002-6784-2048>. <https://doi.org/10.13130/2035-7680/12152>

⁵⁵Vice v: EVANS, C. Steven. Kierkegaard and the Limits of Reason: Can There Be a Responsible Fideism? [online].

In: *Revista Portuguesa de Filosofia*, 64 (2/4), s. 1021 – 1035. [cit. 25.10.2023]. Dostupné na:

<https://www.jstor.org/stable/40419599>.

FABRO, Cornelio. Foi et raison dans l'oeuvre de Kierkegaard. [online]. In: *Revue de sciences philosophiques et theologiques*, sv. 32, No. 3/1948, s. 169-206. [cit. 4.11.2023]. Librairie Philosophique.

Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/44410576>.

- HAWKING, Stephen. *A Brief History of Time*. Random House Publishing Group, 1998.
ISBN 978-0553380163
- ISHIKAWA, Shiro. Wittgenstein's Picture Theory in the Quantum Mechanical Worldview.
In: *Journal of Quantum Information Science*, 10(04), 2020. [online].
<https://doi.org/10.4236/jqis.2020.104007>
- KIERKEGAARD, Sören. *Journals and Papers*. Ed. H. Hong. Indiana University Press. Sv. 3/1967.
- KIERKEGAARD, Sören. *Journals and Papers*. Přkl. E.Hong. Bloomington: Indiana University Press, 1970.
- KIERKEGAARD, Sören. *Philosophical Fragments*. Princeton: University Press, 1985.
ISBN 978-0691020365.
- KIERKEGAARD, Sören. *Concluding Unscientific Postscript*. Cambridge: University Press, 2009.
ISBN 978-0521709101.
- KRAUSS, Lawrence. *The Edge of Knowledge: Unsolved Mysteries of the Cosmos*. Post Hill Press, 2023. ISBN 978-1637588567.
- LEWIS, J. Peter. *Quantum Ontology: A Guide to Metaphysics of Quantum Mechanics*. Oxford: University Press, 2016. ISBN 9780190469825.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190469825.001.0001>
- MACINTYRE, Alasdair. *After Virtue*, 2nd ed. Notre Dame, Indiana: University Press, 1984.
- OMNÉS Roland. A new interpretation of quantum mechanics and its consequences in epistemology. [online]. In: *Foundations of Physics* 25 (4)/1995, s. 605-629.
<https://doi.org/10.1007/BF02059008>
- OMNÉS Roland. New Interpretations of Quantum Mechanics and the Theory of Knowledge. In: *The Foundational Debate*, VCIY/3, 1995. https://doi.org/10.1007/978-94-017-3327-4_1
- PIREDDA, Patrizia. Quando a linguagem sai de férias: Relaxao sobre problemas linguisticos em QM através da filosofia de Wittgenstein. [online]. In: *Perspectivas: Revista da Filosofia*, 8/1, 2003, s. 263-281. <https://doi.org/10.20873/rpv8n1-67>
- REICHENBACH, Hans. *Philosophic Foundations of Quantum Mechanics*. New York: Dover Publications, 1944. ISBN 978-0-486-40459-2.
- SAKURAJ, J. John. *Modern Quantum Mechanics*. New York: Addison-Wesley, 2020.
ISBN 978-1108473224.
- SCHÖNBAUMSFELD, Genia. *Confusion of the Spheres: Kierkegaard and Wittgenstein on Philosophy and Religion*. Oxford: University Press, 2007. ISBN 978-0199229826.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199229826.001.0001>
- STENHOLM, Stig. *The Quest for Reality: Bohr and Wittgenstein, Two Complementary Views*. Oxford: University Press, 2011. ISBN 978-0-19-872910-5.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199603589.001.0001>
- WATKIN, Julia. *Kierkegaard's God and Hawking's Universe*. [online]. Religious Experience Research Centre, 1997. ISBN 0-906165-14-8. Dostupné na:
<https://repository.uwtsd.ac.uk/id/eprint/359/1/RERC2-006-1-WAT.pdf>
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filozofická zkoumání*. Filosofía Praga, 2019. ISBN 978-80-7007-597-5.